

Zmigryder-Konopka, Zdzisław

O kategorii t. zw. Aerarii

Przegląd Historyczny 26/2, 215-233

1926-1927

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

O KATEGORII T. ZW. „AERARII”

Stosunkowo najdalej, jeśli idzie o datę, sięga w kwestji t. zw. aerarii wiadomość Liwjusza, dotycząca dyktatora Mamercusa Aemiliusa z r. 434/433. Dążąc do zagwarantowania swobód politycznych przez skrócenie terminu urzędowania cenzorów, wniósł on na zgromadzenie narodowe, i przeprowadził, skrócenie tegoż do 1½ roku. Cenzorowie, jak mówi Liwjusz¹⁾, uczuli się tem dotknięci i ogłosili Mamercusa za aerarius powiększywszy mu census ośmiokrotnie. Sam Mamercus zniósł karę wielkodusznie, mając na uwadze raczej przyczynę kary, niż karę samą. Czyn cenzorów wywołał powszechne oburzenie²⁾.

Kara ta była w ręku cenzorów bronią polityczną, a spotykała ona, między innymi, ludzi poszlakowanych o niepatryjotyczne działania na szkodę państwa.³⁾ W ten sposób również karane jest niestawien-

¹⁾ Liv. IV, 24 „Censores aegre passi Mamercum, quod magistratum populi Romani minuissent, tribu moverunt octuplicatoque censu aerarium fecerunt, quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt causam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam”.

²⁾ Liv. IX, 34, 9. Mowa trybuna P. Semproniusza (311/310) „...tenuit Aemilia lex violentos illos censores C. Furium et M. Geganium, qui, quid iste magistratus in re publica mali facere posset, indicarunt, cum ira finitae potestatis Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt”. Jest to niewątpliwie swobodna kompozycja Liwjusza, ale może ona być opartą na pozytywnej wiadomości o wrażeniu, jakie wywołało postępowanie cenzorów.

³⁾ Liv. XXIV, 43, 2 — 4 (r. 214 — 213): „Romae cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a M. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. Sed novem tribunorum auxillio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant”. Idem Valerius Maximus II, 3, 8.

nictwo w przepisany m wieku do słuźby wojskowej ⁴⁾, nieposłuszeństwo lub tchórzostwo podczas wojny. ⁵⁾

Jak już wskazywał przykład dyktatora Mamercusa cenzorowie karali w ten sposób niejednokrotnie przeciwników politycznych. Zwykle więc spotyka ta kara trybunów ludowych, którzy byli z natury urzędu swego wrogami takiej ostoł arystokratycznej (względnie ostoł nobilitetu), jaką była cenzura. ⁶⁾

Zasadniczo nota censoria o takim charakterze mogła dotknąć nie tylko osobę zaangażowaną politycznie, lecz również osoby nie piastujące żadnego urzędu. Kompetencja cenzora obejmowała całe życie ówczesnych Rzymian.

Mozna było zostać aerarius za zaniedbanie roli i ogrodu ⁷⁾, za stawienie się na przegląd na koniu nieczyszczonym ⁸⁾ oraz za nieposzanowanie władzy ⁹⁾. W ten sposób kompetencja urzędu (magistratus) cenzorskiego obejmowała niemal całe życie społeczne.

⁴⁾ Liv. XXVII, 11 15 (209 r. a Chr. n.): „magnum praeterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent; atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes aerarios fecerunt”. Charakterystyczny jest nadto opis Liv. XXIV, 18, 1 — 10, który daje obraz techniki przeniesienia do aerarii.

⁵⁾ Valerius Maximus, II, 9, 7—equestris quoque ordinis bona magnaue pars, quadringenti iuvenes, censoriam notam patiente animo sustinuerunt quos M. Valerius et P. Sempronius, quia in Sicilia ad munitionum opus explicandum ire iussi facere id neglexerant, equis publicis spoliatos, in numerum aerariorum retulerunt.

⁶⁾ Np. Liv. XLIV, 16, 8 — „Censores censum Idibus Decembribus severius quam ante habuerunt: multis equi adempti inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus et aerarius factus”.

⁷⁾ Aulus Gellius, Noctes Attic. IV, 12, 1 ed. Hosius: „Si quis agrum suum passus fuerat sordescere eumque indiligenter curabat neque araverat neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine poena fuit, sed erat opus censorium, censoresque aerarium faciebant. Item, quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum nitidum visus erat „impolitiae” notabatur; id verbum significat, quasi tu dicas „incuriae”.

⁸⁾ Aulus Gellius N. A. IV, 20, 11. „Item aliud Sabinus Masurius in septimo memoriali severe factum (fr. 16 H. 3. Br.) Censores — inquit — Publius Scipio Nasica et Marcus Popillius cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum viderunt et „cur” inquit — „ita est ut tu sis quam equus curatior?” „Quoniam” — inquit — „ego me curo, equum Statius „nihil servos”. Visum est parum esse reverens responsum, relatusque in aerarios, ut mos est”.

⁹⁾ ibidem IV 20, 1 — 6. „Inter censorium severitates tria haec exempla in litteris sunt cartigatissimae disciplinae. Unum est huiuscemodi: censor agebat de uxorbis solemne iusiurandum; verba erant ita concepta: „Ut tu ex animi tui sententia uxorem habes” Qui iurabat, cavillator quidam et canicula et nimis ridicularius

Mommsen¹⁰⁾ podkreśla to dobitnie w słowach: „Der Cenzus erstreckte sich auf die gesammte römische Bürgerschaft, ohne Unterschied der Fähigkeit oder Unfähigkeit des Individuums zur Führung der Waffen (*armati privatique*), also auch ohne Unterschied des Geschlechts und des Alters und um so mehr des Standes und des Amtes. Der Vollbürger, dass heisst der in Rom sowohl steuerpflichtige wie wehr- und stimmberechtigte Mann, ist immer auch schätzungspflichtig“.

W związku z naszym tematem wspomnieć należy i o innych karach administracyjnych nakładanych przez cenzorów. Są to: 1-o nota censoria¹¹⁾, niejednokrotnie z motywacją¹²⁾; 2-o nota censoria połączona z usunięciem z senatu¹³⁾; 3-o nota cens. z odjęciem *equus publicus*¹⁴⁾; 4-o przeniesienie (co niżej szczegółowiej uzasadnione będzie) do innej *tribus*¹⁵⁾; 5-o przeniesienie obywatela do kategorii *aerarii*.¹⁶⁾

Jest rzeczą charakterystyczną, że cenzor, choć w zasadzie musiał jako podstawę oceny stosunków społecznych i postępowania jednostek przyjąć „*mores maiorum*“¹⁷⁾; to jednak miał szerokie pole do interpretacji tej tradycji, zwłaszcza, że o stosowaniu tem, czy innem swej potestas decydował na podstawie *aequitas*¹⁸⁾.

Szczególnie samowładnem, a nieraz i samowolnem, było postępowanie cenzorów przy ocenie trybu życia.¹⁹⁾ Widzimy to dokładnie z życiorysu Katona, skreślonego przez Plutarcha.²⁰⁾

Kara „*aerarium facere*“ nie musiała być specjalnie poważną, skoro była dość często stosowaną. — Wszakże to właśnie wynikać się

fuūt. Is locum esse sibi ioci dicundi ratus cum ita, uti mos erat, censor dixisset „Ut tu ex animi tui sententia uxorem habes“? — „Habeo equidem“ — inquit „uxorem, sed ex animi mei sententia“. Tum censor eum quod intempestive lascivisset, in aerarios rettulit causamque hanc ioci scurrilis apud se dicti subscripsit“.

¹⁰⁾ Th. Mommsen *Röm. Staatsrecht* Lipsk. Hirzel 1874 T. II, cz. 1, 335.

¹¹⁾ Cf. Aulus Gellius, *Noct. Att.* IV 12, 1.

¹²⁾ Cf. Aulus Gellius, *Noct. Att.* IV 20, 1 — 6.

¹³⁾ Livius XXIII, 23, gdzie daną kompetencję przyjmuje dyktator.

¹⁴⁾ Cf. Aul. Gel. N. A. IV, 20, 11; cf. Liv. XXIV 43, 2 — 4; Liv. XXIV, 18, 1—10

¹⁵⁾ Cf. Liv. IV, 24; Liv. XXIV, 43, 2 — 4; Livius XXIV, 18, 1 — 10; Livius XLIV, 16, 8 — *Censores censum Idibus Decembris severius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accuserat, tribu quoque is motus et aerarius factus.*

¹⁶⁾ Cf. *istr.* 215.

¹⁷⁾ P. Willems *Le droit public Romain* Louvain 1910 wyd. 7, 257.

¹⁸⁾ Varro, *de l. l.* VI, 7 pp. 247 Sp.

¹⁹⁾ Mommsen, *l. c.*, t. II, cz. 1; 348; „Wenn der Census überhaupt Willkür ist, so gilt dies im eminentem Sinn von dieser Sittenprüfung“.

²⁰⁾ Plut. Cato, c. 16 — 19 wł.

zdaje ze słów Warrona: „Hoc est magnum censorem esse ac non studere multos aerarios facere“ (Varro u Noniusa Men. 196). Wreszcie z niezbyt wielkim szacunkiem traktuje tę karę i Cicero.²¹⁾

Jeszcze dobitniej występuje to w omawianym już urywku Liwjusza XXIX 37. Specjalnie zajmiemy się techniką cenzusu, która tam bardzo wyraźnie występuje. Omówiono przedewszystkiem sprawę nałożenia nowej opłaty od soli.²²⁾ Projekt jej wprowadzenia, a nawet samo wprowadzenie, jak to przejrzyście z konsekwencyj niżej skreślonych wynika, przypisano jednemu z cenzorów, M. Liwjuszowi, nazwanemu przez to przydomkiem — Salinator.²³⁾ Gdy zaczęto odbywać census equitum, a zdarzyło się że obaj cenzorowie byli w posiadaniu equi publici i w miarę wywoływania przyszła kolej na tribus Pollia, do której należał M. Liwjusz, herold przed nazwiskiem cenzora zawahał się, ale drugi cenzor Claudius Nero nakazał nazwisko to odczytać i rozkazał „equum vendere“, t. j. wykluczył z liczby posiadających „equum publicum“²⁴⁾.

²¹⁾ Cicero, pro Cluentio, 45: „Nuper hominem tenem, scribam aediticium, D. Matrinum, cum defendissem apud M. Junium Q. Publicum praeflores M. Plaetorium C. Flaminium aediles curules persuasi ut scribam iurati legerent eum, quem idem isti censores aerarium reliquisse subscripserunt. Cum enim in homine nulla culpa inveniretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt“. Cicero w mowie „pro Cluentio“ (c. 43, 120 — 122) przytacza dowody, że cenzorowie niejednokrotnie są niezgodni: „ut alter de senatu movere velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimat; ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet“.

Faktem jest, iż cenzorowie, w razie sporu między sobą, jeden drugiego przynosili do kategorii aerarii. Livius (XXIX, 37, 10) mówi o „pravum certamen notarum inter censores“; mówi on dalej: „cum in leges iurasset Claudius et in aerarium descendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit *conlegae* nomen“. Trudno przypuścić, abyśmy tu mieli do czynienia z aktem nieprawym; gdyby tak było, Livius nie omieszkałby zrobić odpowiedniej uwagi. Podobnie i Cassius Dio fr. 56. 74 —

²²⁾ Livius 29, 37 — „Censores vectigal etiam novum ex salaria annonae statuerunt. Sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt“.

²³⁾ I. c. c. d. — „Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus erat et in pretio salis maxime *oneratas tribus* quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen“.

²⁴⁾ I c. p. 8 — „Equitum deinde census agri coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. Cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livi nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem „cita“ inquit Nero — „M. Livium“; et sive ex residua vetere simultate sive intempestiva inactione severitatis inflatus M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit“.

Podobnie postąpił M. Liwjuż, gdy cenzus doszedł do tribus Arnien-sis²⁵⁾.

Wiemy już z miejsc omawianych poprzednio²⁶⁾, że cenzorowie wzajemnie do siebie stosowali karę — „aerarium facere“. Czynność ta jednak, choć potępiona słowami — „pravum certamen notarum“ — nie jest uznana za bezprawie. Wskutek tego senat bierze cenzorów w obronę przed pozwaniem trybuńskim.²⁷⁾ Widzimy więc, że cenzorowie nakładają pewne kary samodzielnie.

Między innemi tak uczynili z karą dla skazanych na przeniesienie do aerarii.

Przyczem listę tych zastawili obaj w aerarium. Ponieważ aerarium było pod ochroną kwestorów, więc do tych ostatnich należało ściągnięcie kwot z aerarii.

Wzmiankowałem już, że w sprawach dotyczących skarbu byli cenzorowie samodzielni i niezwiązani kolegialnością w dzisiejszem tego słowa znaczeniu, z drugiej strony widzieliśmy na paru przykładach wyżej przytoczonych (zwłaszcza Livius XXIX 37), że tak samo postępowali przy nałożeniu kary — „aerarium facere“ i że prawdopodobnie do wykonania przekazywali ją kwestorom (aerarium było pod ich zarządem Cicero, de legibus III, 3 par. 6 „Domi pecuniam publicam custodiunto“).

Byłaby więc ta kara, przynajmniej w swej genezie — przymusem nawiązaniem odrębnego stosunku fiskalnego między obywatelem a skarbem państwa.²⁸⁾

Istotę tej kary, po powyżej skreślonym wyjaśnieniu okoliczności, obecnie wyjaśnić należy. Rozpatrzmy jeszcze raz kary cenzorskie w wypadkach cytowanych wyżej. Przedewszystkiem mamy parę wy-

²⁵⁾ 1. c. p. 10.

²⁶⁾ p. w. uw. 21.

²⁷⁾ 1. c. 17 „in invidia censores cum essent, crescendi ex iis ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrisque dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset“. Ostatnie słowa Liviusa uważam za antycypację współczesnych nastrojów.

²⁸⁾ Cf. Huschke *Die Verfassung des Königs Servius Tullius* Heidelberg 1838, 494. Willems, 1. c., 96. Netusil. 1. c., 182. Opierają się one wyraźnie lub w sposób przejrzysty na Ps. Asconiusa kom. do divinatio, p. 10. 3. B. Miejsce to będzie jeszcze niżej rozpatrzone.

W. Soltau *Ueber Entstehung und Zusammensetzung der altrömischen Volksversammlung* Berlin 1880, 611, opierając się na miejscu wyżej cytowanem oraz Aul. Gel. N. A. 10. 10, uważa, iż aerarii placilli aes-wg. niego pogłównie, jako capite censi. To nawiązywało by do poprzedniej interpretacji i nasuwa myśl że aerarius pochodzi od aes pro capite.

padków, gdzie cenzorowie nakładają różnorodne kary i są ze sobą zgodni. Szczególnie charakterystyczne są tu słowa Liwjusza XIV, 15, 8²⁹⁾.

Są tu zgrupowane cztery kary cenzorskie — 1) usunięcie z senatu; 2) usunięcie z liczby, posiadających equus publicus; 3) usunięcie z tribus (jak zobaczymy później, jedynie przeniesienie do innej) i 4) zaliczenie do aerarii. Podkreślono specjalnie solidarność cenzorów odnośnie kary 3-iej i 4-ej; nic dziwnego albowiem odnośnie np. 1-ej musieli być zgodni, gdyż ta kara była kolegiąlnie nakładana, w przeciwieństwie do „aerarium facere“ i nawet „equum adimere“³⁰⁾.

Te same kary łącznie występują u Liwjusza XLII, 10,4. Niezgodność cenzorów wymienia Ciceró³¹⁾, przyczem największą miała ona wagę przy usunięciu z senatu.

Liwjusz przytacza wypadek, że b. trybuna P. Rutiliusa spotkały 3 kary — odebranie konia, usunięcie z tribus oraz zaliczenie do aerarii.³²⁾

Wykluczenie z grona equites mogło oczywiście spotkać tych, którzy equites byli.³³⁾ W wielu wypadkach występowały równocześnie i oczywiście względem tych samych osób (bo tylko w takim wypadku przykład ma wartość) kary usunięcia z tribus i zaliczenia do aerarii.³⁴⁾

Spotykamy się bardzo często z karą zaliczenia do aerarii bez wzmianki o usunięciu z tribus.³⁵⁾ Dotyczyło to przestępstw różnej wagi — niestawienia do służby wojskowej, działania na szkodę urzędu cenzorskiego, zaniedbania roli i hardej odpowiedzi oraz braku szacunku dla cenzora. Są to w każdym razie przestępstwa mniejszej

²⁹⁾ „Plures quam ab superioribus et senatu remoti sunt et equos vendere iussi. Omnes idem ab utroque et tribu moti et aerarii facti, neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia“.

³⁰⁾ Willem's, l. c., 164, Ascon p. 9 — „Ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus est utriusque censoris sententia damnatus esset“.

³¹⁾ Pro Cluentio 43, 122.

³²⁾ Livius 44, 16, 8 — „Censores censum Idibus Decembris, severius quam ante habuerunt: multis equi ademti inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus et aerarius factus“. Każda kara wymieniona oddzielnie! Cf. Liv. 24, 18, 1 — 10; Liv. 24, 43, 2 — 4.

³³⁾ Livius 24, 18, 6 — „illis equi ademti, qui publicum equum habebant“. cf. Valerius Maximus 2, 9, 7.

³⁴⁾ Oprócz wyżej wymienionych Liv. 24, 18, 6 (ciąg dalszy) — „Tribuque moti aerarii omnes facti“. Livius 24, 43, 2 — 4 „Romae cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a M. Metello, tribuno plebis, dies diota ad populum est. Quaestorem eum proximo anno ademto equo tribu moverant atque aerarium fecerant propter contumaciam deserendae Italiae ad Cannas factam“.

³⁵⁾ Liv. 4, 24; Liv. 9, 34, 9; Liv. 27, 11, 15; Aulus Gellius IV, 20, 1 — 6; Aulus Gellius IV, 20, 11; Aulus Gellius IV, 12, 1.

wagi niż np. zdrada stanu i spiszek antypaństwowy, karany przez cenzorów potrójnie.³⁶⁾ Najważniejsze jednak to fakt, iż kary usunięcia z tribus nie można łączyć w jedną z karą zaliczenia do aerarii, jak to czyni wielu uczonych.³⁷⁾

Jak jednak zauważyliśmy wyżej kara aerarium facere nie stoi w związku przyczynowym do tribu movere. Jest ona jedną z pierwszych, może nawet najniższą.³⁸⁾ Ponieważ często następowały obie kary razem, więc zwyczajowo mogły w umysłach ludzi mało krytycznych, a opisujących dzieje w wiek lub dwa po wygaśnięciu kary zaliczenia do aerarii, połączyć się. Aerarium facere zawsze mogło nastąpić przed tribu movere, ale nie odwrotnie³⁹⁾ — nie jest zaś wykluczeniem, iż tribu motus mógł objąć sobą aerarius factus; aerarius nie musiał być tribu motus.⁴⁰⁾

Faktem jednak niezbitym wydaje się być to, iż aerarius był specjalnie gorzej ustosunkowany do skarbu państwa, o ile jednak był tylko aerarius factus, to głosował na comitia tributa⁴¹⁾ O pierwszym świadczy fakt, iż wzmiankowane przez Liviusa (XXIX, 37, 13) przeniesienie do aerarii trzydziestu czterech tribus przez cenzorów r. 204 prz. Chr. 550a. U. c. nie stoi na przeszkodzie temu, aby w r. 201 prz. Chr. 553a. U. c., a więc przed nowem lustrum, na którym cenzorowie mogliby „aerarios eximere“⁴²⁾ — wszystkie 35 tryb uchwaliło imperium w Afryce dla P. Scypjona.⁴³⁾

³⁶⁾ Livius XXIV, 18, 1 — 10; Liv. XXIV, 43, 2 — 4; cytowane już wyżej.

³⁷⁾ a) W pewnym stopniu Mommsen, l. c., II, 376 „Streichung aus der Tribus bließ und dem Namen nach auch die Versetzung unter die Aerarier; aber sie enthielt jedoch nicht den Verlust, sondern den Wandel der Tribus“. b) Kubitschek *Real-Enz. Pauly - Wissowa* I, 674 ff. c) Daremberg — Saglio *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* s. v. d) L. Pardon *De Aerariis* Berlin 1853, 46. e) A. Troisfontaines *Introduction à l'histoire du droit public romain*. Liège 1884, 44 f) Willems, l. c., 257 g) Netusil; l. c., 182 h) S. Pokrowskij *Istorja rimskawo prawa* Petersburg 1913, 89.

³⁸⁾ Do poglądu tego dochodzi (aczkolwiek z nieco innych przesłanek) W. Soltau, l. c., 535 — 536 — „Die censorischen Strafen stehen keineswegs in einem Causalnexus zu einander“.

³⁹⁾ Soltau l. c. sądzi odwrotnie, ale to byłoby sprzeczne z zasadą hierarchji kar, której poniekąd sam broni.

⁴⁰⁾ Soltau l. c. wypowiada to w formie stanowczej.

⁴¹⁾ Obok wyżej wymienionego E. Belot *Histoire des chevaliers romains considérée dans ses rapports avec les différentes constitutions de Rome depuis le temps des rois jusqu'au temps des Gracques* Paryż 1866, 202.

⁴²⁾ Cicero de oratore II, 268. Skazanego przez cenzora z danego roku mógł przywrócić do status quo nowy cenzor.

⁴³⁾ Liv. XXX, 40, 10 — „omnes quinque et triginta tribus P. Scipiani id imperium decrese“

Również jedno z omówionych miejsc Liviusa⁴⁴⁾ podaje fakt, że były kwestor, wykluczony przez cenzorów z liczby equites, usunięty z tribus oraz zaliczony do aerarii, został w następnym roku trybunem ludowym. A więc musiał brać udział w comitia tributa,⁴⁵⁾ lub concilia plebis tributa. Że zresztą nawet tribu motus nie oznaczało usunięcia z tribus, ale przeniesienie go do innej tribus, świadczy pięknie tenże Livius przez usta Claudiusa,⁴⁶⁾ który oświadcza że „tribu movere“ jest jednoznaczne z „mutare iubere tribu“, wykluczyć zaś ze wszystkich 35 tryb równałyby się „civitatem libertatemque eripere“. Jeżeli weźmiemy pod uwagę ustaloną wyżej swego rodzaju hierarchję kar cenzorskich i przypomnimy sobie, że zaliczenie do aerarii nie było równoznaczne z tribu movere, to zaś ostatnie mogło zawierać aerarium facere — to wobec tego, że tribu movere nie usuwało wogóle z tryb, tembardziej nie mogło tego sprawiać zaliczenie do aerarii. Na szczeblu najwyższym, jak starałem się wykazać, kar cenzorskich stało usunięcie z senatu. A jednak mamy wyraźne świadectwo, że usunięci z senatu również nie doznawali capitis diminutio.⁴⁷⁾

Zważywszy powyższe można stwierdzić, że aerarius nie był usuwany z tribus wogóle, a prawdopodobnie nawet z własnej tribus, tribu motus zaś, co było odrębną karą, (cf. Cicero, pro Cluentio 43, 122) był przenoszony z tribus własnej do innej, a do jakiej to widzimy, ze wzmianki Liviusa o wcieleniu motłochu miejskiego, a zwłaszcza rozdzielonych po wszystkich tribus „humiles“⁴⁸⁾, do czterech tryb miejskich.⁴⁹⁾ Tribus te nie cieszyły się popularnością,⁵⁰⁾ jak to widać

⁴⁴⁾ Liv. XXIV, 43, 2 — 4 (na r. 214 — 213).

⁴⁵⁾ Cf. Soltau, 1. c., 536.

⁴⁶⁾ Liv. XLV, 15, 3—5 „hoc cum ita servatum esset; negabat Claudius suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum universo ordini adimere posse. Neque enim, si tribu movere posset, quod sit nihil aliud quam mutare iubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse, id est civitatem libertatemque eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere“. Cf. Mommsen, 1. c., 276.

⁴⁷⁾ Institutiones I, 16, par. 15 — „Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuitur: et ideo senatu motos capite non minui constat“.

⁴⁸⁾ Prawdopodobnie wyzwolenców. Cf. Pardoll, 1. c., 44.

⁴⁹⁾ Były to wg. tradycji ustalone przez Serviusza Tulliusa, Suburana, Esquilina, Collina, Palatina. Nie obejmowały one Kapitolu i Awentynu. Willems, 1. c., 27 uw. 1.

⁵⁰⁾ Liv. IX, 46 — „eo tempore in duas partes discessit civitas. Aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius... omnem forensis turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit“.

choćby ze słów Liviusa. Podobnie i Dionizos z Halikarnasu nazywa pewne tribus αἱ τῶν ἀτρίων φυλαί⁵¹⁾, choć w innym miejscu zazaczył, że podział na tribus ma zasadę terytorjalną.⁵²⁾

Oprócz tych względów były zapewne i inne niewygody. Tribus wiejskie mniej liczne, dawały więcej znaczenia jednostce i, możliwe, że ułatwiały mu odbycie formalności poboru.⁵³⁾

W zasadzie jednak kara przeniesienia do innej tribus interesuje nas tylko o tyle, o ile łączy się z karą zaliczenia do aerarii.⁵⁴⁾

Z zestawień wyżej uczynionych wynikało, iż aerarius nie był usuwany z tribus, a ponieważ pobór odbywał się wg. tribus,⁵⁵⁾ więc aerarii niewątpliwie niebyli wykluczeni ze służby wojskowej.⁵⁶⁾

Potwierdza się to przez parę wypadków zaliczenia do aerarii. Gdyby więc (jak się na to powołuje Huschke) po zaliczeniu przez cenzorów r. 204 do aerarii b. dużej części społeczeństwa, bo w sumie 34 tribus, wszystkich aerarii usunięto ze służby, to niewątpliwie wojnę trzebaby przerwać, choć Hannibal był jeszcze w Italji. Podobnie trudno przypuścić, aby w r. 214 duża ilość tych, którzy nie stawili się do służby przez zaliczenie ich do aerarii, odsunięto zupełnie od szeregów armji.⁵⁷⁾ To samo działo się i w innych wypadkach.⁵⁸⁾ O ile więc spra-

⁵¹⁾ Dyonysius Halic. Ant. rom. ed. Kiessling XIX, 18.

⁵²⁾ Dyonys. Halic. Ant. rom. IV, 14

⁵³⁾ Cf. K. J. Neumann *Röm. Staatsaltertümer* (Einl. in Altertumswiss. II, 396 wyd. 1) daje uwagi ogólne, a szczególnie są charakterystyczne słowa Mommsena, l. c., 377 — „Cicero sagt für seine Zeit, dass die censorische Rüge wohl Schande bringe, aber Kaum Schaden. Man wird vielmehr die mit städtischen Tribus verknüpften Nachteile lediglich auf dem Gebiete des Kriegsdienst und vor allem des Stimmrechts suchen haben“; vide Cicero, pro Cluentio, 45 „Quid igitur censores secuti sunt? ne ipsi quidem, ut gravissime dicam, quidquam aliud dicent praeter sermonem atque famam“.

⁵⁴⁾ vide Soltau, l. c., 348.

⁵⁵⁾ Polybius VI 20. 2 — 7. Cf. W. Schurr *Zwei Fragen der älteren römischen Verfassungsgeschichte*. Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum 1923, t. 51 — 52, 194.

⁵⁶⁾ Przeciwnego zdania jest a) Pardon, l. c., 38 — 41, który opiera się poniekąd na zdaniu Niebuhra, Göttlinga (*Gesch. der Röm. Staatsverfassung*, 333) oraz Puchty (*Cursus der Institutionen* t. I, 217), b) Kubitschek *Real - Enz. Pauly - Wissowa* S. V. Niektórzy uczeni, z innych niż tu przytoczono względów, uznają, iż aerarii odbywali służbę wojskową: a) Huschke, l. c., 494. „Einige haben nach der ersteren Stelle (Ascon. do Cic. Divin. 3) gemeint dass die aerarii auch vom Kriegsdienst ausgeschlossen gewesen wären; dieses aber offenbar irrig, da mit unter fast das ganze Römische Volk zu Aerarien gemacht wurde. Livius XIX. 37“. b) Walter — pogląd s'reszczony w artykule S. V. Dict. Daremberg Saglio. c) Troisfontaines, l. c., 144, d) Stanowcze pogorszenie tej służby z momentem zaliczenia do aerarii stwierdza Soltau, l. c., 348. cf. Beloit, l. c., 207 — 208.

⁵⁷⁾ Livius XXIV, 18, 1 — 10 cf. Valerius Maximus II, 9, 8.

⁵⁸⁾ Podobnie Liv. XXVII, 11, 15 (209 r. prz. Chr.)

wa służby wojskowej aerarii zasadniczo, jak mi się zdaje, nie może być rozstrzygnięta negatywnie, to jednak b. trudnem zagadnieniem jest, czy zaliczenie do aerarii powodowało pogorszenie poprzednich warunków służby i w jakim stopniu. Tu zdania są o wiele mniej rozbieżne, a składa się tak, że, wskutek tego, pogląd, który tu będzie reprezentowany, jest zupełnie odosobnionym. Muszę więc zdania uczonych przedewszystkiem zreferować. Nie będę mówił jednak o służbie wojskowej, jako takiej, ale rozpatrzę stosunek aerarii do innych centurij; albowiem ze zmiany centurji (choć była to jednostka głosująca i przegładowa) wynika z konieczności zmiana pewna w rodzaju służby wojskowej. Że odczuwano konieczność odsunięcia złego towarzysza broni, to w takim „Stimm -- und Kriegsheer“ (wyrażenie Mommsena) nie ulega wątpliwości. Dlatego też, przypuszcza Mommsen, że władza cenzorów powstała nie ze względów fiskalnych, ale mając odrazu na celu utrzymanie moralne wojska rzymskiego.⁵⁹⁾ Huschke, choć uznaje służbę wojskową aerarii, twierdzi, że w centurjach nie byli i na comitia centuriata nie głosowali.⁶⁰⁾ Przyjmują to również Belot (l. c. str. 202) i Pardon (l. c. str. 32 — 33).

Podobnie sądzi Kubitschek,⁶¹⁾ Walter⁶²⁾ oraz Willems.⁶³⁾ Soltau, który na podstawie wzmianek Liviusza⁶⁴⁾ twierdzi, że aerarii nie byli usuwani z tribus,⁶⁵⁾ uważa jednak, że byli oni pozbawieni prawa głosu w centurjach.⁶⁶⁾

Zaznaczyć trzeba, że twierdzenie powyższych uczonych są ich własną dedukcją z założeń, nie popartych oczywiście świadectwem. Tekst pseudo-Asconiusa nie zawiera bynajmniej potwierdzenia tej tezy. Niektóre fakty przeczą natomiast możliwości usuwania aerarii z centurij. Oto mówi Livius (XLIV, 16,8) o zaliczeniu do aerarii P. Rutiliusa. Wystąpił on przeciw cenzorom C. Claudiusowi Pulchero⁶⁷⁾ i Tib. Semproniuszowi Gracchusowi, jako trybun roku 585 — 169.⁶⁸⁾ Próba jego dzięki wpływowi Gracchusa zamieniła się w klęskę

⁵⁹⁾ Mommsen, l. c., t. II, 374.

⁶⁰⁾ Huschke, l. c., 494.

⁶¹⁾ Real - Enzyk, Pauly - Wiss. S. V.

⁶²⁾ Wg. streszczenia jego poglądu w Daremberg-Saglio — Dict. s. v.

⁶³⁾ l. c. str. 37 uw. 2 — powołuje się na Ps. Asconiusa in divin. p. 103. B.

⁶⁴⁾ Liv. XLV, 15; Liv. XXIV 43 640.

⁶⁵⁾ p. w. str. 221

⁶⁶⁾ Soltau, l. c., 348 — (z nota censoria) „dann auch ein unehrvollerer militärischer Dienst, obenein ohne Sold und der Verlust des Stimmrechts in den Centurien, nie jedoch der Verlust der Tribus selbst verbunden war“.

⁶⁷⁾ Cf. Pauly - Wissowa, Real - Enz. t. III, str. 2855 Nr. 300.

⁶⁸⁾ Liv. XLIII, 16, 3 n. n.

i w roku tym, w grudniu, został przez cenzorów zaliczony do aerarii oraz „tribu motus“. Aczkolwiek Rutilius dopiero w czasie następnego lustrum mógł być ex aerariis exemptus,⁶⁹⁾ czyli najwcześniej po upływie pełnych lat pięciu; widzimy go (przynajmniej prawdopodobnie jego) jako praetor designatus w r. 166.⁷⁰⁾ Oczywiście można się spierać o to, czy P. Rutilius, trybun z r. 169 jest identyczny z P. Rutiliusem Calvusem, o którym mówi Livius l. c. Bieg honorum zdaje się za tem przemawiać. Charakterystyczne jest tu nagromadzenie argumentów negatywnych. Np. taki znawca nobilitetu rzymskiego, jak Münzer,⁷¹⁾ uważa, że identyczności obu postaci (P. Rutiliusa, trybuna z r. 169 i P. Rutiliusa praetora desig. z r. 166) sprzeciwia się jedynie to, iż był on aerarius. Zapytać można jednak, skąd wzięto wiadomości, iż aerarius był usunięty z centurji. Źródła o czemś podobnem milczą.

Podobnież trudno odmówić słuszności twierdzeniu Willemsa⁷²⁾, że trybun z r. 168, Cn. Tremellius był następnie praetorem.⁷³⁾ Niestety data jego pretury nie daje się zupełnie ściśle określić; jednakże, to iż L. Tremellius, pretor z r. 611 ab U. C., mówi, że jest już siódmym z kolei pretorem w swym rodzie bardzo zbliżać każe preturę Cn. Tremelliusa do daty jego przeniesienia do aerarii.

Zasadniczy jednak dowód upatruję w innym fakcie. Livius,⁷⁴⁾ mó-

⁶⁹⁾ cf. Cicero, de oratore 2, 263; Cicero, pro Cluentio, 43.

⁷⁰⁾ Liv. XLV, 44, 2 — „Consules eo anno agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus numquam eduxissent nulla re memorabili gesta Romam ad Magistratus subrogandos redierunt et primo comitiali die consules crearentur M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum, deinde praetores postero die L. Iulium, L. Apuleium, Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quinctilium Varum, M. Fonteium“.

⁷¹⁾ Już Willems *Le senat de la Republique Romaine* wyd. II Paryż 1885, t. I, 385, mówiąc o cenzurze r. 169 twierdzi, że motywy kar cenzorskich nie musiały być poważne, ponieważ szereg aerarii nie przerwał toku swej kariery politycznej. Wymienia tu P. Rutilius Calvusa i Cn. Tremelliusa (o którym niżej). Münzer w Real - Enzyk. Pauly-Wissowa II Reihe; I A (R—Z) tak jedynie obala Willemsa: „Da R. erst durch die folgenden Censoren 589—164 rehabilitiert werden konnte, ist es wenig wahrscheinlich, dass er schon für 588—165 zum Praetor gewählt wurde und mit P. Rutilius Calvus (l. c. Nr. 12) identisch ist wie Willems (l. c.) vermutet“.

⁷²⁾ Willems *Le senat* t. I, 385.

⁷³⁾ M. Ter. Varro, rerum rusticarum I, II, 4, 1 — 2. L. Tremellius, pretor z r. 611 ab U. c. mówi „nec minus septimus sum deinceps praetorius in gente nostra“.

⁷⁴⁾ Liv. XXIX, 37, 13 — „deinde M. Livius in aerarium venit et praeter Maeciam tribum populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reliquit“. Cf. Valerius Maximus II, 9 — 6— „Salinator vero quattuor et triginta tribus inter aerarios referre non dubitavit Unam tantum tribum Maeciam vacuam nota reliquit“.

wiąc o cenzurze M. Liwjusza Salinatora i C. Claudiusa Nerona, o ich sporze i wzajemnem przeniesieniu do aerarii, mówi dalej, że M. Liwjustz cały naród rzymski, z wyjątkiem tribus Maecia, czyli 34 tribus zaliczył do aerarii.

O żadnej nieprawidłowości jego postępowania niema mowy. Fakt był znany i szeroko komentowany.⁷⁵⁾

A jednak z zupełnym spokojem parę wierszy niżej mówi Livius o comitia centuriata⁷⁶⁾ i bynajmniej nie notuje, co byłoby wszak niezwykłe, żeby jedynie ci członkowie centurji, którzy pochodzili z tribus Maecia, mogli brać udział w comitia. Nie wydaje mi się, aby postulowanie, bo faktycznych źródeł brak tutaj — postulowanie, powtarzanie, usunięcia aerarii z centurji mogło nas spowodować do uznania kompletnej fałszywości danych Liwjusa XXIX, 37 i 38.

A zresztą, przecież niejednokrotnie słyszymy o przenoszeniu dużych grup obywateli do kategorji aerarii.⁷⁷⁾ Czyżby, pomimo braku źródeł po temu, przypuścić, że byli usuwani z centurj i nie byłoby to połączone ze stratą polityczną dla państwa?

Wreszcie wśród konsekwencyj, jakie aerarii ponoszą, słyszymy wyraźnie jedynie o powiększeniu cenzusu. Inne więc konsekwencje są raczej hipotezą niż niewątpliwą prawdą historyczną.⁷⁸⁾

Istnieje jednak jedno zasadnicze źródło do naszej kwestji.

Jest to tekst Ps. Asconiusa do cycerońskiej Divinatio (Ps. Asconius in divin. p. 103.13)⁷⁹⁾: „Censores prorsus cives sic notabant, ut qui senator esset eiceretur senatu, quis eques Romanus, equum publicum perderet, qui plebeius, in Caeritum tabulas referretur et aerarius fieret, ac per hoc non esset in albo centuriae suae sed ad hoc non esset civis tantummodo⁸⁰⁾, ut pro capite suo tributū nomine praerberet”. Tekst ten wywołał różne projekty zmian (w granicach zakresł. słów.)⁸¹⁾

⁷⁵⁾ Cassius Dio fr. 56. 74. Val. Max. 1. c. De viris illustribus 50, 3.

⁷⁶⁾ Livius XIX, 38, 2 — 5: „et cum comitorum iam adpeteret tempus Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romani accini placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit inde praetoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus”.

⁷⁷⁾ Varro, Men. 196 (u Nonnusa) — „hoc est magnum censorem esse ac non studere multos aerarios facere” Cf. Liv. XXIV 18, 1 — 10; XXVII, 11, 15.

⁷⁸⁾ Liv. IV, 24 — Censores aegre passi Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt octuplicatoque censu aerarium fecerunt”.

⁷⁹⁾ Komentarz do divin. nie jest autentyczny. O wartości dłużej Asconiusa vide Morawski *Hist. literatury rzymskiej* (część VI „od Augusta do Hadriana”), 131.

⁸⁰⁾ Editio princeps brzmi „tantum”, co jedynie potwierdzałoby przyjętą tu interpretację.

⁸¹⁾ Niebuhr *Röm. Geschichte* I, 523 proponuje „ac per hoc”, za nim idzie Pardon 1. c., 29 Huschke, 1. c., 494 proponuje „sed ac hoc non” Nawet

Wg. mnie należy tak tekst odczytać: „sed adhuc non esset civis”. . . Przedewszystkiem zniknie kłopot wyjaśnienia słowa „ad”; adhuc i ad hoc są zbliżone i adhuc w epoce srebrnej łaciny może mieć nie tylko znaczenie czasowe terażniejszości, ale i przeszłości.⁸²⁾

Tekst więc brzmiałby w miejscu do tej pory dyskutowanem — „sed adhuc non esset civis tantummodo“ e.q.s. Całość rozumiem jak następuje: „Cenzorowie właśnie tak kwalifikowali (w wypadkach karalnych) obywateli, że, kto był senatorem, usuwany był z senatu, kto rycerzem, tracił konia państwowego, kto zaś plebejuszem wpisywano go na listy Ceritów i stawał się „aerarius“ a przez to nie figurował na liście s w o j e j centurji, lecz dotąd obywatelem nie był tylko o tyle, że opłacał „poglówne“ w charakterze „tributum“.

Tego rodzaju emendacja uzgadnia ten tekst z poprzedzającymi dowodami.

Dwie kary — „senatu movere“ i „equo privare“ — rozpatrzone były poprzednio i nie nasuwają wątpliwości. Zaznaczenie jednak, że kara zaliczenia do aerarii spotykała p l e b e j u s z ó w, których przeciwstawiono senatorom i rycerzom świadczy, że Ps. Asconius lub jego źródło miały na myśli te stosunki, kiedy podział taki był aktualny i słusznie, gdyż geneza kary zaliczania do aerarii do tej epoki się odnosi. Ale to jeszcze nie jest zasadniczą korzyścią, jaka płynie z tekstu naszego. Taką jest doskonała charakterystyka istoty kary aerarii.

Kara ta polega na zamianie „tributum“ na „aes pro capite“. Parę słów trzeba tej różnicy poświęcić. Przedewszystkiem opłata tributum była pobierana na rzecz skarbu w razie deficytu;⁸³⁾ opłacający ją — obywatel zawsze pełnoprawny⁸⁴⁾ — nazywał się tribulis; przyczem opłacał on tributum, jak sądzi Mommsen — od posiadłości nieruchomości⁸⁵⁾, jak sądzi Soltau, który ma tu pewne zastrzeżenia,⁸⁶⁾ — od res mancipi. Zastrzeżenia Soltau'a, że życie zmuszało cenzorów do uwzglę-

Thes. l. 1. sub verbo zawiera parę propozycyji odpowiedniej zmiany tekstu stosownie do tendencji zrozumienia instytucji aerarii.

⁸²⁾ Wstęp do wydania „Tacitus Annalen“ ed Draeger-Heraeus. Lipsk — Berlin. 1917, 7.

⁸³⁾ S o l t a u l. c., 537.

⁸⁴⁾ ibidem.

⁸⁵⁾ M o m m s e n R. Str., t. II, 373.

⁸⁶⁾ l. c., 433—„es folgt dies abgesehen von dem eben citirten Fall (Liv. IV, 24, 7) auch daraus, dass mit dem Census von Anfang an notwendig eine aestimatio verbunden war, diese aber doch gewiss nicht Geld und Geldeswerth, also res nec mancipi ignorirt haben kann; und ferner ist es schwer denkbar, dass eine Steuerordnung überhaupt namentlich aber bei solchen Werthgegenständen gefragt haben sollte, ob sie im quirilitischen Eigenthum oder nur Besitz gestanden hatten“.

dnienia również własności bonitarnej⁸⁷⁾, wydaje mi się słuszne, a potwierdzą to dalsze wywody o aerarii.

Według Mommsena⁸⁸⁾ wykaz płacących ewentualne „tributum“ obejmował wszystkich z wyjątkiem tych, którzy z racji stosunków rodzinnych nie mieli majątku⁸⁹⁾, i tych, których majątek był poniżej cenzusu. Stosownie do tego cenzorowie robili spisy tribules i aerarii.

Przy ocenie pierwotnej wg. Mommsena, jednostką własności rodowej był tribus agri privati; z chwilą wytworzenia się własności prywatnej, musiał⁹⁰⁾ censor obywateli zaciągać do spisu tych, którzy tribus taką posiadali — do listy tribules, lub do przeciwnej listy — listy aerariorum. Wg. Mommsena dalej, cenzorowie mieli prawo wnieść w określonych wypadkach obywateli do gorszej klasy podatkowej.

Ta gorsza klasa polegała na tem, że tribulis ma zasadniczo określone ewent. tributum wg. minimalnej kwoty majątkowej, aerarius zaś stale⁹¹⁾ rok rocznie płaci i jego opłata nie jest ewentualnie zwrotna, jak czasem bywa tributum.⁹²⁾ Huschke⁹³⁾ tę opłatę nazywa „tributum in capite“ — co odbiega od poglądu Mommsena. Do Mommsena zbliża się Willems.⁹⁴⁾

Krytykę poglądu Mommsena podjął Soltau w wielokrotnie cytowanej tu pracy: „*Ueber Entstehung und Zusammensetzung der altrömischen Volksversammlungen*“ Berlin, 1880 (str. 428).

Gdyby, dowodzi on, obciążenie podatkowe spadało na aerarii od posiadłości kwirytarnej niegruntowej, to najlepiej by się mieli cudzoziemcy, bo, jako posiadający wszystko ex iure gentium, nie płacili by żadnego podatku. Pogorszenie położenia przez zaliczenie do aerarii polegało na tem, że opłacali oni i od własności kwirytarnej i od własności bonitarnej.⁹⁵⁾

⁸⁷⁾ Termin wg. Wróblewski *Zarys wykładu prawa rzymskiego* Kraków 1916. 250.

⁸⁸⁾ Mommsen, 1. c., 370 — tributum obejmowało wszystkich „mit Ausschluss dagegen derjenigen Bürger die durch ihre Familienstellung vermögenslos waren (filii familias), so wie derjenigen Bürger, deren Vermögen der Minimalatz der Steuerfähigkeit nicht erreichte (capite censi)“.

⁸⁹⁾ Wróblewski, 1. c., 43.

⁹⁰⁾ 1. c., 32. — „Zunächsts liegt darin keine Willkür, sondern zieht der Censor nur die Consequenz eines gültigen Privatactes, die rechtlich nothwendig ist and auch im Interesse der Gemeinde gezogen werden muss“.

⁹¹⁾ Mommsen, 1. c., 374.

⁹²⁾ ibidem „Denn eben davon wird die Benennung entlehnt sein, dass der aerarius ein für allemal steuerpflichtig ist, der tribulis nur ausnahmweise steuerfähig“.

⁹³⁾ Huschke, 1. c., 494.

⁹⁴⁾ Willems, 1. c., 97.

⁹⁵⁾ Soltau, 1. c. Co do terminów cf. Wróblewski, 1. c., 250.

Stać się więc aerariusz oznaczało być w gorszej klasie podatkowej. Ale nic więcej. Nie przynosiło to żadnej degradacji społecznej.⁹⁶⁾

Tak konsekwentnie wyprowadziwszy znaczenie aerarii, stwierdza jednak Soltau, że choć mieli aerarii prawo głosu na comitia tributa, nie mieli go na comitia centuriata i służyli w oddziałach pomocniczych.⁹⁷⁾

Znów wypadnie powtórzyć, że nie mamy źródeł, któreby to potwierdzały. Tembardziej więc przeczą takiemu wnioskowi argumenty, jakie wyżej przytoczyłem. Zachodzi jednak pytanie, czy tekst Ps. Asconiusa, który wyżej nie był rozpatrywany, wymaga takich wniosków.

Jak należy rozumieć wyrażenie — „ac per hoc non esset in albo centuriae suae“?

Przedewszystkiem znamienne są słowa „in albo centuriae sua e“, przez to bowiem zwrócono uwagę, że aerariusz nie był wogóle z centurij wykluczony. Faktyczna kara polegała na zamianie „tributum“ na „aes pro capite“; musiało to jednak powodować zmianę centurji wobec zmiany podstawy do cenzusu.

Jak zaznaczono wyżej, aerariusz płacił i od kwirytarnej i od bonitarnej własności.

Pierwotnie jednak określenie cenzusu warunkującego zaliczenie do tej czy innej klasy opierać się musiało na posiadaniu kwirytarnem. Wobec zniesienia tributum dla aerarii musieli oni być zaliczeni do centurij o gorszym ustosunkowaniu podatkowym. Różnica mogła zaniknąć dopiero po wprowadzeniu oceny tributum od własności wszelkiej, co w każdym razie nie mogło nastąpić przed cenzusem roku 312 przed Chr.⁹⁸⁾ W ten sposób otrzymujemy terminus ante quem dla ustalenia daty powstania aerarii.

Zaznaczyć należy, że wobec przeprowadzenia poboru wg. tribus, na służbę wojskową obywatela zaliczenie go do tej czy innej centurji wpływu nie miało. Była to dlań kara pieniężna, niejako, o teoretycznej jedynie właściwości kary moralnej. Dlatego też sądzę, że należy ją uważać za swego rodzaju grzywnę. Pod tym względem zbliża się ona do aes multaticum, jaki spotykamy w jednej inskrypcji na płycie brązowej z Firmum Picenum. Brzmi ona—„L. Terentio L. f./C. Aprufenio C. f. / L. Turpilio C. f. / M. Albani L. f. / Munatio T. f. / quaesto res/ aire moltaticod dederont“

⁹⁶⁾ Soltau, 1. c., 537 — „an sich keine sonstige Degradation mit sich brachte“.

⁹⁷⁾ Soltau, 1. c., 348. Przeniesienie do aerarii powodowało „ein unehrenvoller militärischer Dienst, obenein ohne Sold und der Verlust des Stimmrechts in den Centurien, nie jedoch der Verlust der Tribus“.

⁹⁸⁾ Cf. Willems *Le droit*, 54.

„L. Terencjuszowi, synowi Lucjusza, Kajuszowi Aprufenjuszowi, synowi Kajusza, L. Turpiljuszowi, synowi Kajusza, M. Albanjosowi, synowi Lucjusza, T. Munacjuszowi, synowi Titusa, kwestorowie to dali z sumami pochodzącymi z grzywien“.⁹⁹⁾

Cytuję to jedynie dla ilustracji kary grzywiny w starożytności rzymskiej.

Pozostaje jeszcze do wyjaśnienia kwestja t. zw. tabulae Caeritum, o których wzmiankuje m. i. Ps. Asconius.

Źródła starożytne wymieniają parokrotnie spisy t. zw. Caeritum. Między innymi czyni to Strabo.¹⁰⁰⁾ Opinia jego stwierdza, że choć źle postępującym względem *πόλις* dają Rzymianie *πολιτείαν*, nie notują jednak ich w liście obywateli; a nadto tych, którzy nie mają pełnej *ἰσονομίαν* wpisują na listę Caeritów.

O takiej liście Caerites mówi i Horacy, wyrażając się żartobliwie—ep. I, 6, 62 — „Crudi tumidique lavemur quid deceat quid non oblit, Caerite cera digni“.

Bardzo ważny przyczynek do danego urywka podają scholia Acrona: „Caeritibus civitas Romana sic data, ut non liceat eis suffragium ferre, quia post data m ausi sunt rebellare, ideoque census eorum in tabulas relati a ceterorum censibus remoti erant“.

Należy więc zauważyć, że są tu uwzględnione dwa momenty w stosunku do Caerites — 1-o nadanie im obywatelstwa (quia post datam...); i 2-o pozbawienie ich prawa suffragii.

Podobną kolejność faktów podaje i Cruquius¹⁰¹⁾ (t. zw. Comment. Cruquianus lub schol. Cruq.)

Nie ulega żadnej wątpliwości, że nazwa „Caeritum tabulae“ ma za czasów Horacego jedynie tradycyjne znaczenie, gdyż po leges—Julia i Plautia Papiria - Caerites byli pełnoprawnymi obywatelami rzymskimi.¹⁰²⁾

Wyjaśnienia kary zatem w sytuacji Caerites w w. I przed Chr. znaleźć nie można.

W faktach podanych przez źródła uderza nas wszakże, że stosunek Rzymu do Caere ulegał zmianie z lepszego na gorszy.

Festus s. v. municipium wspomina o pełnem obywatelstwie rzym-

⁹⁹⁾ Cyt. wg. A. Ernout *Recueil de textes latins archaïques* Paris 1916, 43, C. I. L. I² 383; IX 535.

¹⁰⁰⁾ Strabo. „Geographica“ E 220 —

¹⁰¹⁾ „Caeritibus devictis iterumque civitate donatis ius suffragiorum ademptum est.“

¹⁰²⁾ Cf. E. Pais *Storia di Roma*, t. I cz. II, 310 uw. 2.

skiem mieszkańców Caere.¹⁰³⁾ Zestawiając położenia Caerites z Aricini, Anagnini przeciwstawia ich sytuację uprawnieniom miast takich jak Praeneste, Tibur i t. p., które były na prawach municypjów. O municypjach mówi Festus wyraźnie, że nie miały *ius suffragii*.¹⁰⁴⁾ Ponieważ wiemy, że i Caere i Avicium i Anagnia były w następstwie *civitates sine suffragio*, więc sądzić można, że wzmianka Festusa odnosi się do czasu poprzedzającego, a ten okres był, jak to wyżej wykazałem, okresem wyższego uprawnienia. Zachodzi zatem możliwość pogodzenia informacji Festusa ze scholjami Horacego.

Z kolei rozpatrzę wzmianki Liwjusza o m. Caere. W ks. V, 50, 3 — mówi Liwjusz o *hospitium publicum* nadanem za przechowanie *sacra populi Romani*.¹⁰⁵⁾

Poczem w ks. VII, 19 — 20 mamy wiadomość o wojnie etruskiej, o prośbie o pokój ze strony Caeritów (przypominają oni mu usługi w czasie najazdu Gallów, oraz o zawarciu z nimi pokoju na lat sto.¹⁰⁶⁾

Czy datę odpowiadającą ostatniemu (r. 353) uważać będziemy za datę nadania *civitatis sine suffragio*, czy też datę późniejszą, opierając się na fr. 33 Cassiusa Diona¹⁰⁷⁾, — będzie jedynie kwestją chronologii; nie wpłynie na *meritum* sprawy wobec tu zajętego stanowiska.¹⁰⁸⁾

Zupełnie konkretnie o listach Caerites („*tabulae Caeritum*“) wspomina Aulus Gellius¹⁰⁹⁾ (N. Att. XVI 13.7). Wiadomość ta tylko po-

¹⁰³⁾ Festus s. v. ed. Lindsay 155 v. 13 — „Alio modo, cum id genus hominum dicitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut Aricini, Caerites. Anagnini, Tertio, cum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, uti municipia essent sua cuiusque civitatis et coloniae, ut Tiburtes, Praenestini, Pisani, Urbinates, et q. s.“

¹⁰⁴⁾ Festus (Pauli excerpta) s. v. — Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam (t. zn. skoro przybyli do Rzymu) venissent, neque oives Romani essent (t. zn. nie należeli do tribus, chociaż mieli obywatelstwo rzymskie), participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo; sicut fuerunt Fundani, Formiani et q. s.“

¹⁰⁵⁾ „...cum Caeritibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius populi non intermissus honos deum immortalium esset“

¹⁰⁶⁾ „itaque pax populo Caeriti data indutiasque in centum annos factas in senatus consultum referri placuit“ (Liv VII, 20, 8).

¹⁰⁷⁾ Cassius Dio fr. 33 l. 138 B.

¹⁰⁸⁾ Przeciwnie sądzi Paris l. c.

¹⁰⁹⁾ Aulus Gellius (ed. Hosius) XVI, 13, 7 — „Primos autem municipes sine suffragii iure Caerites esse factos accepimus concessumque illis, ut civitatis Romanae honorem quidem caperent, sed negotiis atque oneribus vacarent pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc „*tabulae Caerites*“ appellatae versa vice, in quos censores refferi iubebant, quos notae causa suffragiis privabant“. Opinji Gelliusa odpowiada informacja Strabona.

zornie niezgodna jest z Liwjuszem, faktycznie bowiem mówiąc o wdzięczności Rzymu dla Caere za przechowanie „sacra“ jest w zgodzie z Liv. ks. VII, 19 — 20. Nowym elementem jest ustalenie faktu „tabulae Caeritum“. Oczywiście — to, że Caerites zostali pierwszymi *municipes sine suffragii iure* nie sprzeciwia się wzmiankom o tem, że byli poprzednio obdarzeni pełną *civitas* (cf. Scholiast. Cruquianus, Acron, Festus).

A zatem Gellius ujmuje tu drugą fazę stosunku Rzymian do Caerites. Charakterystyczne jest jednak, że Gellius nie identyfikuje „Caerites“ z aerarii, o których mówi w swem dziele parokrotnie.

Wynika stąd, że identyfikacja taka bynajmniej konieczną nie jest (ale zaznaczam — w drugiej fazie stosunków Rzymian do Caerites, jak niżej wykażę); nie są więc również słuszne wnioski, że, wobec niepełności obywatelstwa Caerites, niepełnymi obywatelami byli aerarii, co ponadto uzasadniono z innych względów powyżej.

Nie można pominąć rozdźwięku, jaki zachodzi między wiadomością Liwjusza (ks. V, 50, 3) o nadaniu *hospitium publicum* miastu Caere i wiadomościami o obywatelstwie rzymskiem Caeritów, którą podaje Acron, Sch. Cruquianus (mający zapewne wspólne z Acronem źródło), oraz Festus (pod pewnym względem).

Nasuwa mi się wszakże przypuszczenie, że mamy do czynienia z Caerites, ale zamieszkałymi w Rzymie w charakterze emigrantów. Byli to w dużej mierze zawodowi rzemieślnicy — złotnicy, cieśle, rymarze, etc.¹¹⁰⁾ Rekrutowały się zastępy tego rodzaju rzemieślników oraz drobnych kupców w dużej mierze z przybyszów z innych krajów.¹¹¹⁾

O ich wielkiej ilości w Rzymie świadczy bodaj nazwa ulicy — *vicus Tuscus*.¹¹²⁾

Nie jest wykluczone, a nawet zupełnie jest prawdopodobne, że z biegiem czasu dostali oni, a przynajmniej pewne ich grupy (może drogą wzajemnych uprawnień) obywatelstwo rzymskie.

Z pośród przybyszów szczególne dane do uprzywilejowania mieli Caerites, jako wychodźcy z miasta potężnego i bogatego.¹¹³⁾

¹¹⁰⁾ O takich mówi Plutarch w zyciorysie Numy, 17.

¹¹¹⁾ Dyonizjos II, 28.

¹¹²⁾ Cf. Tacitus Ann. IV, 65 — „magnas eas copias (scilicet gentis Etruscae) per plana etiam ac foro propinqua habitavisse, unde Tuscum vicum e vocabulo advenarum dictum“ Ibidem o etruskiem pochodzeniu nazwy „mons Caelius“. Pozostałe źródła wymienione u L. Homo *Lexique de Topographie romaine* Paryż Klingsieck. 1900. s. v. Ostatnio wypowiedział szereg uwag o wpływie elementu etruskiego w Rzymie A. Grenier w dziele *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art* Paryż. 1925, 25 i n.

¹¹³⁾ Cf. Dyon. III, 58. Servius in Verg. Aen. X, 184.

Gdy któryś z nich zostawał obywatelem rzymskim, to oczywiście, jako posiadający wyłącznie majątek ruchomy, stawał się w położeniu swem zbliżony do aerarii, których listy mogły istnieć wcześniej, niż powstały pierwsze listy Caeritum. Przymuszczać w tem właśnie położeniu w owej konieczności opłaty od majątku kwirytarnego i bonitarnego — uwydatniała się niższość obywatelska świeżo przyjętego do społeczności rzymskiej osobnika. Nie można również wątpić, że był on zaliczany do plebsu. Stąd bliska droga do konfuzji Caerites (z pierwszej fazy stosunków ich z Rzymem *civitas data*, cf. źródła wyżej cytowane) z aerarii.

Jednocześnie z miastem Caere panowały jaknajlepsze stosunki — uwydatnione w t. zw. *hospitium publicum*. Do tych warunków odnieść należy informację Ps. Asconiusa 1. c. — „*qui plebeius esset, in Caeritum tabulas referretur et aerarius fieret*“.¹¹⁴⁾ Gdy zaś stosunki międzypaństwowe wskutek nieprzyjaznego wystąpienia Caere względem Rzymu zakończyły się zamianą wolnego miasta Caere na *municipium sine suffragii iure*, powstały nowe listy Caerites, których obywatelstwo można uważać za zbliżone do typu obywatelstwa miast łatyńskich.¹¹⁵⁾ O tych „Caerites“ i „*tabulae Caer.*“ mówią Gellius (n. at. XVI, 13, 7) i Strabo Geogr. E. 220.

¹¹⁴⁾ W ten sposób uzgodnić możemy wiadomości komentatorów Horacego i Festusa o pełnem obywatelstwie Caerites, wiadomość Liwjusza o *hospitium publicum*, poprzedzającem nadanie *mun. sine suffragio*, z powyżej skreślonym dowodem o aerarii. Za rzecz godną podkreślenia uważam to, że Livius nigdzie o *tabulae Caeritum* nie wspomina, choć wielokrotnie wzmiankuje o aerarii. Jest to wg. mnie wskazówka, że identyfikacja nie była tu aktem oficjalnym, a jedynie ustalała się zwyczajowo dzięki podobieństwu położenia obu kategorii. O podobnem stanowisku Gelliusa mówiłem wyżej.

¹¹⁵⁾ Cf. E. Kornemann *Zur altitalischen Verfassungsgeschichte* Klfo t. XIV zes. 2, 190 — 206.

être peu connus aux Crétois. Il résulte donc que les représentations en question ne se rapportent pas à un présomptif élément „africain“ de la population indigène de la Crète prédorienne. L'auteur n'y voit qu'une réminiscence des relations commerciales existant au II mil. av. J. C. entre la Crète et l'Afrique du Nord. Son hypothèse de la fondation des comptoirs crétois sur la côte libyenne à cette époque semble être confirmée par certaines trouvailles égéennes et par des considérations sur le rôle des marchands et des marins crétois dans la Méditerranée occidentale au II mil. av. J. C.

Les figurines masculines de *Haghia Triada* dont la barbe est marquée en rouge, ne sont probablement que des représentations des Libyens blonds, des *Tuimah* de textes hiéroglyphiques.

Les africains noirs représentés sur les monuments ci-nommés, ne sont pas des Chamites purs, plutôt des Chamites avec un mélange négroïde. Il est donc probable que les marchands crétois ont pénétré de leurs stations libyennes dans l'intérieur du continent africain, ce qui nous semblent confirmer quelques représentations de la faune africaine dans l'art crétois.

5. ZDZISŁAW KONOPKA - ZMIGRYDER. L'interprétation de la catégorie dite *aerarii* (résumé).

Après avoir analysé les différentes opinions des savants concernant les *aerarii*, l'auteur essaie de donner une nouvelle interprétation des sources (T. Live, Aulu - Gelle, Cicero et autres) pour aboutir à une nouvelle explication de ce terme. Il établit que par *aerarii* on comprenait uniquement une punition qui avait des conséquences financières, mais qui n'emportait pas de suites dans le domaine du droit de suffrage, ni dans celui du service militaire. L'auteur - vu l'analogie faite entre les *aerarii* et les *Caerites* — donne une analyse des droits de ceux derniers et constate que leurs droits changeaient, mais qu'au fond les *Caerites* sont devenus aussi des citoyens de plein droit.

COMPTE - RENDUS SYNTHÉTIQUES.

1. JERZY MANTEUFFEL. Introduction à l'étude de la papyrologie (résumé).

C'est une revue critique des dernières publications, concernant les études papyrologiques. Après avoir donné l'historique de la papyrologie l'auteur passe en revue les collections et publications des textes,